

Illés Kornél András

Közel-keleti pénztörténet I.: Az iszlám világ

Eredeti megjelenés:

<https://ujkor.hu/content/penztortenet-az-islam-vilag>
2019. március 3.

A fizetőeszközök megkerülhetetlen részei az emberi civilizációnak, maga a pénz pedig számos esetben a világ különböző kultúrái közötti kapocsná vált. Mindemellett több olyan hagyomány is kialakult a fizetőeszközök több ezer éves fejlődése során, amely különlegessé tette az egyes pénzrendszereket. A Távol-Kelet fizetőeszközeinek gazdag múltja után a Közel-Kelet pénztörténetébe nyújtunk betekintést az olvasónak, elsőként a középkori iszlám világ pénzein keresztül.

Bizánci solidus muszlim másolata, 680–692 (Forrás: numismatics.org)

Az iszlám – 7. századi kialakulása után – gyors ütemben hódította meg a Közel-Keletet, Észak-Afrikát, és a Pireneusi-félszigetet, miközben egy olyan sajátos kultúrkört alakított ki, amely sok szempontból meghatározó szerepet játszott e térségek fejlődésében. A hatalmas birodalom megalapozói azonban a fizetőeszközök terén nem támaszkodhattak a saját hagyományaikra, ugyanis az iszlám szülőföldjén, az Arab-félszigeten, ebben az időszakban nem forogtak helyben készült érmék. Ennek eredményeként a hódítók a meghódított területek korábbi urainak pénzrendszereire támaszkodtak: a muszlim hódítás előtt a Földközi-tenger keleti medencéjét uraló Bizánci Birodaloméra és a mai Irán térségében fekvő Szászánida Birodaloméra.

Szászánida ezüstdrachma muszlim másolata, 668–669 (Forrás: numismatics.org)

A bizánci fizetőeszközök rendszerének alapját az aranyból készült solidus, más néven denarius aureus adta. Az érme előlapján többnyire a birodalom urát, a császárt ábrázolták, hátlapjára pedig keresztény jelképek kerültek. Emellett a kialakuló muszlim pénzrendszerre nagy hatással volt egy másik bizánci fizetőeszköz, a bronzból készült aprópénz, a follis is. A Szászánida Birodalom gazdaságában az ezüsből készült drachma töltötte be az alapvető fizetőeszköz szerepét. Ennek egyik oldalát – a bizánci érmékhez hasonlóan – az uralkodó portréja díszítette, a másik oldalát pedig a birodalom hivatalos vallásának, a zoroasztrizmusnak a jelképe, a tűzoltár töltötte ki.

A kalifa álló alakjával díszített aranydínár, 694–695 (Forrás: numismatics.org)

A legkorábbi muszlim fizetőeszközök lényegében tehát a bizánci és szászánida pénzrendszerekben forgó érmék másolatai voltak, minimális módosításokkal. Gyakorta arab nyelvű feliratot helyeztek el a változatlan megjelenéssel előállított pénzekben, illetve a bizánci érmék utánzatairól – legtöbb esetben – elhagyták a kereszténységre utaló képi elemeket. A keresztet például többnyire egy gömbben, vagy keresztrúdban végződő oszloppal helyettesítették. A Szászánidák drachmáiról készített másolatokon nem cserélték le az uralkodói arcképet, azokon III. Jazdagird, vagy II. Huszrau korábbi Szászánida uralkodók portréját használták. A 690-es évektől kezdve következtek be jelentősebb változások a pénzek megjelenésében: több érmére is felkerült az iszlám közösség vallási és politikai vezetőjének, a kalifának az álló alakja, vagy mellképe, emellett egyes darabokon egy imádkozó emberalakot, más érméken pedig egy boltív alatt elhelyezett lándzsát figyelhetünk meg új elemként. A 630-as évektől Follis-másolatok is forgalomban voltak a muszlim területeken, azonban egy jó ideig Bizáncból még eredeti bronzpénzek is érkeztek ezekre a vidékekre, ugyanis a birodalmi kincstár számára ezeknek az érméknek a kivitele jelentős bevételt biztosított.¹

¹ A bizánci és a Szászánida érmékről, valamint ezek muszlim másolatairól ld.: *Garami Erika*: Pénztörténet. TAS-11. Bp., 2007. 63. p.; *Williams, Jonathan (szerk.): A pénz története*. Ford.: Friedmann Károly.

Abd al-Malik reform utáni aranydínárja, 697–698 (Forrás: numismatics.org)

A másolatok egyeduralma 690-es években ért véget, amikor Abd al-Malik kalifa radikálisan új alapokra helyezte a muszlim érmék küllemét: száműzte a bizánci és szászánida elemeket, valamint az évtized új motívumait. Innentől kezdve a pénzekre kizárólag arab feliratok kerültek, melyek jó része vallásos tartalommal bírt. Ezzel a reformmal Abd al-Malik lényegében létrehozta azt az esztétikai normát, amikhez a későbbi muszlim pénzek többsége igazodott. Mindazonáltal találkozhatunk kivételekkel is: a 12. és 13. századból több olyan érme is ránk maradt, amiken keresztény szimbólumokat, antik és szászánida portrékat, valamint csillagképekhez kötődő motívumokat láthatunk. Az új érmék bevezetésével létrejött az iszlám világ, a korábbi másolatokra is építő, hármas tagolású pénzrendszere. Ennek elemei az arany dínár, amelynek neve a bizánci denarius aureusból ered, az ezüst dirhem, ami a szászánida drachmából alakult ki, valamint a bronz falsz, ami a follisból eredeztethető. A rendszer azonban egyúttal kétosztatú is volt, ugyanis a dínár-dirhem páros és a falsz sok szempontból elkülönült egymástól. A dínárok és a dirhemek elsősorban nagykereskedők üzleti

Novella. Bp., 1999. 87–90. p.; *Heidemann, Stefan*: Numismatics. In: The New Cambridge History of Islam. 1. köt. The Formation of the Islamic World, Sixth to Eleventh Centuries. Szerk.: Chase Robinson. Cambridge University Press. Cambridge, 2010. 651–656. p. (A továbbiakban: *Heidemann, 2010a*); *Ehrenkreutz, Andrew S.*: Monetary Aspects of Medieval Near Eastern Economic History. In: Studies in the Economic History of the Middle East. From the Rise of Islam to Present Day. Szerk.: M. A. Cook. University of Oxford Press. Oxford, 1970. 37. p.; *Kovalev, Roman-Kaelin, Alexis C.*: Circulation of Arab Silver in Medieval Afro-Eurasia: Preliminary Observations. In: History Compass. 7. (2007.) 2. sz. 561. p.; *Koehler, Benedikt*: Early Islam and the Birth of Capitalism. Lexington Books. Lanham–Boulder–New York–London, 2014. 99–101. p.; *Bacharach, Jere L.*: Signs of Sovereignty. The Shahada Qur’anic Verses, and the Coinage of ‘Abd al-Malik. In: Muqarnas. 27. (2010.) 2–15. p.; *Heidemann, Stefan*: The Evolving Representation of the Early Islamic Empire and its Religion on Coin Imagery. In: The Qur’an in Context. Historical and Literary Investigations into the Qur’anic Milieu. Szerk.: Angelika Neuwirth–Nicolai Sinai–Michael Marx. Brill. Leiden–Boston, 2010. 149–184. p. (A továbbiakban: *Heidemann, 2010b*); *Lombard, Maurice*: The Golden Age of Islam. Ford.: Joan Spencer. Markus Wiener Publishers. Princeton, 2003. 109–111. p., 103. p.

tevékenysége során, az államigazgatásban és más jelentős összegeket megmozgató ügyletekben cseréltek gazdát, valamint a kincsképzés célját szolgálták. Ezzel szemben a falsz a hétköznapi élet aprópénze volt, amit elsősorban helyben használtak, kisebb vásárlások alkalmával. Kisebb jelentősége következtében a bronzpénz előállítását a központi kormányzat kiengedte a kezéből, azt a helyi hatóságok végezték el.²

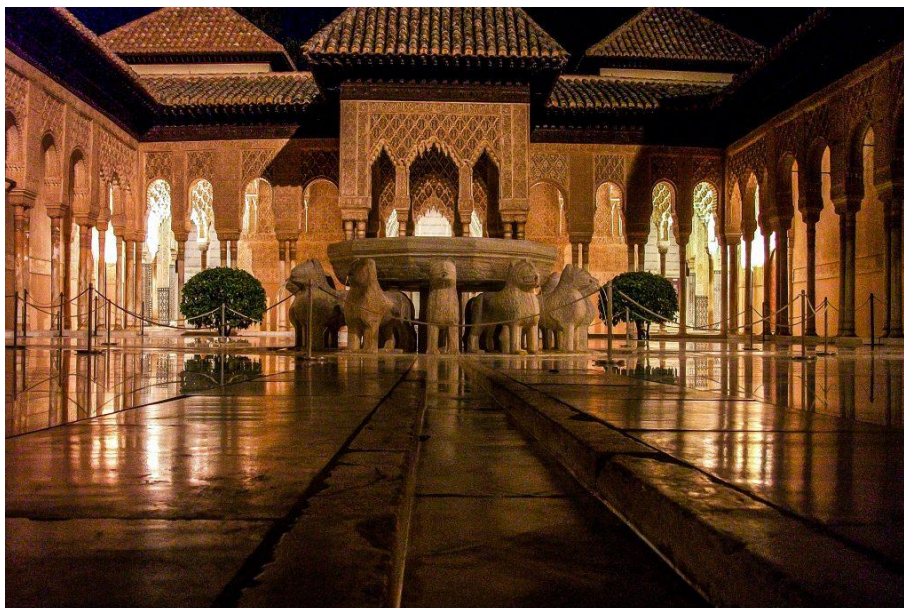

Muszlim falsz, 885–886 (Forrás: numismatics.org)

Ennek a rendszernek a jelentősége azonban túlmutat az iszlám területén, ugyanis mind a dirhem, mind a dínár igen fontos szerepre tett szert a távolsági kereskedelemben. A dínár a Földközi-tenger medencéjében vált meghatározó fizetőeszközzé, míg a dirhem a 800-as években az iszlám világ és Európa északi területei között kialakuló, Volga-menti kereskedelemben játszott alapvető szerepet. Kelet-Európa folyóin a muszlim elit viseletének alapelemévé váló szőrmék, valamint rabszolgák érkeztek a Közel-Keletre, ahol ezüst dirhemmel fizettek értük. Ez a kereskedelmi kapcsolat azonban a dirhem válságba sodródását is magával hozta a 10-11. századtól kezdve. A volgai kereskedelem révén az ezüstpénz folyamatosan áramlott ki a muszlim területekről, ezzel párhuzamosan pedig az ezüstforrások egyre inkább elapadtak, ennek következtében pedig az új dirhemek nemesfém tartalma csökkenni kezdett. A korszak érméit a kortársak „fekete dirhemeknek” nevezték, a felhasznált ezüst csekély mennyisége révén nyert sötét színük után. A muszlim ezüstpénz csak a 13.

² Abd al-Malik reformjáról, illetve az annak nyomán kialakuló pénzrendszerről ld.: *Garami Erika*:i.m. 63. p.; *Williams, Jonathan*:i.m. 88–93. p.; *Heidemann*, 2010a. 648. p., 656–658. p.; *Ehrenkreutz, Andrew S.*:i.m. 38. p.; *El-Ashker, Ahmed–Wilson, Rodney*:Islamic Economics. A Short History. Brill, Laiden–Boston, 2006. 134–135. p.; *Kovalev, Roman–Kaelin, Alexis C.*:i.m. 561. p.; *Koehler, Benedikt*:i.m. 101–103. p.; *Bacharach, Jere L.*:i.m. 15–19. p.; *Heidemann*, 2010b. 184–186. p., 188. p.; *Lombard, Maurice*:i.m. 105. p., 111. p.

században tudta visszanyerni a korábbi jelentőségét, amikor az Anatóliában feltárt új bányák, illetve az Európából érkező nemesfém megoldotta az ezüstutánpótlás gondjait.³

A granadai Alhambra palotaegyüttes Oroszlános Udvara, 14. század (Forrás: wikimedia.org)

Összegzőképpen elmondható, hogy az iszlám pénzrendszere kezdetben más jelentős hatalmak érméinek utánzására alapult. A 7. század végén azonban, Abd al-Malik reformjai révén új, a korábbi mintáktól lényegesen eltérő norma alakult ki, ami a későbbiekben meghatározta az iszlám érmék megjelenését. A kiépülő pénzrendszer azonban nem csak a hagyományteremtés révén tett szert alapvető jelentőségre, hanem azzal is, hogy nemesfémből készült érméi a nemzetközi kereskedelem lényeges szereplőivé váltak.

Illés Kornél András

³ A dínár és a dirhem nemzetközi szerepéről, a volgai kereskedelemről és a dirhem hanyatlásáról ld.: *Williams, Jonathan*:i.m. 97–99. p.; *Heidemann*,2010a. 661–663. p.; *Kovalev, Roman-Kaelin, Alexis C.*:i.m. 560–580. p.; *Lombard, Maurice*:i.m. 112. p.; *Koehler, Benedikt*:i.m. 103. p.